

L'OSTENSORI DE L'ESGLÉSIA PARROQUIAL DE SANT ANDREU DE PALOMAR.
APROXIMACIÓ AL SEU ESTUDI (PRIMERA PART)

Introducció

Quan vaig conèixer el Sr. Pous jo tan sols era una estudiant d'Història de l'Art que començava a apreciar els valors de la recerca històrica. Amb ell, una bona colla de gent vam aprendre el que la facultat no ens ensenyava: que la història local, aquella que tan sovint obliden els llibres, és tan important o més que la "història en majúscules", ja que l'escriu la societat mateixa o les persones anònimes que la conformen. Vaig descobrir que la Història de l'Art té també aquesta vessant social i popular que és la que en moltes ocasions ha fet que veritablement es desenvolupés una tendència artística, és a dir, que actua com a coixí i alhora com a instrument receptor de les innovacions dels grans artistes. No en va, els períodes artístics de la història de Catalunya que avui considerem més esplendorosos, el romànic, el gòtic i el Modernisme, van tenir un ressò molt intens en la societat del seu moment, arribant fins a les manifestacions més populars.

L'estudi de l'orfebreria en aquest país és encara molt incipient. En aquest moment, només hi ha un corpus iniciat, que correspon a la baixa edat mitjana, i, d'aquest corpus només s'ha publicat el volum dedicat a l'obrador barceloní.¹ Ni tan sols existeixen inventaris d'obra que ens permetin saber, si més no, la quantitat d'obra conservada i la seva qualitat. Aquest panorama, a més, només és vàlid per a l'argenteria de caràcter religiós, ja que la civil és encara més desconeguda, excepte pel que fa a períodes més contemporanis. La situació contrasta amb la tradició d'investigació amb què comptem, per exemple, l'arquitectura, l'escultura i la pintura, i més si tenim en compte que en molts moments històrics els objectes realitzats amb materials nobles eren, amb diferència, molt més apreciats; una parròquia preferia tenir una imatge o un retaule d'argent abans que una escultura de fusta, o un tapís brocat d'or abans que un frontal policromat. No oblidem, d'altra banda, la dimensió simbòlica que, des dels temps més antics, l'Església cristiana, un dels principals comitents d'art a Occident, ha conferit a aquells materials capaços de reflectir o representar la llum de Déu, com ara l'or i l'argent, les pedres precioses o el vidre.

1. Em refereixo a l'obra de la Dra. Núria de Dalmasas, *Orfebreria Catalana...* (1992), publicada per l'Institut d'Estudis Catalans amb la intenció d'iniciar una línia de recerca sobre l'orfebreria catalana. D'altra banda, s'està preparant el volum dedicat a l'orfebreria de l'obra *Catalunya gòtica*, continuadora de la cèlebre *catalunya romànica*, obra de caràcter general que, per primer cop, consagra un volum sencer a aquest art.

Així doncs, endegar l'estudi d'una peça d'orfebreria aïllada i que hem de situar en un moment històric encara molt desconegut comporta actualment moltes limitacions no tant metodològiques com de manca de seqüències evolutives que permetin ubicar l'obra dins d'un context cronològic, artístic i cultural. Es pot dir que fer un article sobre la custòdia de Sant Andreu vol dir iniciar un procés d'investigació bibliogràfica, física i documental que s'apropa molt al que caldria fer per a una tesi doctoral. És per això que, davant d'aquesta realitat, m'ha calgut posar límits a les meves ambicions i convertir aquest article en el primer d'una sèrie que, espero, contribuirà al millor coneixement del patrimoni artístic de la nostra església parroquial. Pel camí han quedat aspectes tan interessants com la comparació amb altres obres del moment o l'estudi de la documentació dels primers anys del segle XVIII, així com un major aprofundiment en l'orfebreria catalana dels segles XVII i XVIII, especialment pel que fa a l'obra de Barcelona.

Intentar conèixer millor la custòdia d'època barroca de l'església parroquial de Sant Andreu de Palomar m'ha donat l'oportunitat d'unir la meua -poca- experiència en el camp de l'orfebreria catalana amb la història local que el Sr. Pous em va ensenyar a valorar i a estimar. Poso els resultats d'aquesta feina tot just començada al servei dels lectors de *Finestrelles*, dels socis del CEII que vetllen per millorar el coneixement sobre el passat i el present de Sant Andreu, de les persones que hi viuen i hi treballen -als de "tota la vida", als que fa trenta anys que hi són i als nous nats- i, en definitiva, al servei de les generacions futures que donaran un sentit a la nostra tasca. M'ha semblat el millor homenatge que podia fer a Martí Pous.

Fitxa tècnica

Obra de l'obra de Barcelona que presenta el punxó +BA a la base (davant i darrere), als peus de la figura i en la tija de penetració del vericle.

Argent sobredaurat, repussat, cisellat, burinat i amb elements de fosa. Aplicació de pedres semiprecioses i esmalt pintat.

73 x 31 x 20,6 cm

Primer terç del segle XVIII (abans de 1727).

Procedeix de l'església parroquial de Sant Andreu de Palomar.

Descripció

L'ostensori de l'església parroquial de Sant Andreu de Palomar correspon al tipus de custòdia portàtil, pensada per complir una doble funció: l'ostentació de la Sagrada Forma durant l'acte litúrgic i en les processons de Corpus. Una custòdia portàtil està normalment formada per tres cossos: el que envolta el vericle per a la visualització de la Sagrada Forma (anomenat també *glòria*), una tija que eleva la peça i li dóna esveltesa i un peu que serveix de base de sustentació. El cas que ens ocupa segueix fidelment aquesta estructura bàsica, i la peça superior, la que fa precisament la funció d'ostensori, pren forma de sol o radial, solució característica de les custòdies d'època barroca. A més, presenta la particularitat que el cos central, la tija, és la figura d'un àngel que, amb els braços alçats, com un atlant clàssic, sosté el gran cercle.

Ostensori de la Parròquia de Sant Andreu de Palomar.

Detall de l'àngel de l'ostensori.

Detall del peu de l'ostensori.

El peu, molt prominent, és de base hexagonal, amb els costats de l'anvers i del revers més llargs que els laterals, i està lleugerament elevat per una vora decorada amb una sanefa d'òvals encadenats que recorre tot el perfil. És precisament dins d'aquests òvals on trobem, a l'anvers i al revers, la marca de l'obrador de Barcelona acompanyada de la corresponent burinada en serreta. A continuació se superposen dues vores més, una totalment llisa i l'altra que forma una anella de fulles de llorer entrelaçades, com si es tractés d'una corona, que al davant es tanca amb un pom de cintes i fruits. Per sobre d'aquesta triple base es desenvolupa veritablement el peu de la custòdia, amb un cos bombat sobre el qual s'apliquen diversos elements decoratius. Coincidint amb els sis vèrtexs de la base, hi ha sis bustos d'àngels alats -querubins- flanquejats per torrapuntes, que es despleguen cap avall amb unes formes vegetals estilitzades que recorden les fulles d'acant i que actuen com si fossin els seus vestits. A la part del davant, centrant tot aquest cos més elevat, hi ha un esmalt ovalat, emmarcat per un pom de flors, fulles d'acant i cintes, que representa l'escut de Sant Andreu de Palomar. Al darrere, hi ha simplement un pom igual que l'anterior, totalment simètric, aquest cop sense esmalt. Entre els querubins es poden observar també els mateixos motius florals, més petits. A la part superior, el peu es tanca amb un cos estrangulat que presenta una anella enfaixada de fulles d'acant cisellades, de línies molt sintètiques.

El cos central mostra una petita base hexagonal sobre la qual s'alça la figura de l'àngel, decorada també amb un pom enfaixat de fulles d'acant. L'àngel, dempeus, no està situat directament sobre aquesta base, sinó sobre un element bombat amb la superfície treballada amb fines línies cisellades, que avui apareix bastant aixafat, i que vol simular un núvol o, més ben dit, l'espai celestial. En aquest núvol s'observa de nou la marca de l'obrador de Barcelona, acompanyada de la burinada en serreta.

L'àngel és el veritable protagonista d'aquest ostensori. Fa uns 25 cm d'alçada i té els braços enlairats, per aguantar la custòdia. Va vestit amb una túnica curta a sobre d'una altra llarga fins als peus, ambdues amb dues obertures a la part del davant. Aquestes obertures deixen veure les sandàlies que li cobreixen els peus, li embolcallen la cama fins a sota el genoll i es tanquen amb una llaçada. La roba està cenyida a la cintura amb una banda de pedretes blanques quadrades amb una de més gran i circular al davant, on aniria el nus. Al coll duu una altra banda de roba fina lligada al pit amb un fermall que és, de nou, una pedra blanca i rodona. L'àngel té una cara més aviat arrodonida, amb trets infantils i cabells lleugerament ondulats i mostra una corba d'inclinació carregada damunt del genoll dret. Les mànigues queden arromangades i mostren uns braços de formes també arrodonides que contrasten amb les cames robustes que s'entreveuen sota la túnica, més pròpies d'un home adult. Les ales són de fosa i tenen tota la superfície treballada amb el cisell, simulant les plomes.

La part superior de la custòdia, el sol, està formada per dues circumferències inscrites una dins de l'altra amb el vericle per a l'ostentació de la Sagrada Forma extraïble. El cercle exterior presenta una anella de pedres blanques encastades guarnida amb catorze estrelles radials de vidre vermell i blanc que s'alternen amb capets de serafí -figura d'àngel representada per un cap d'infant amb sis ales-. L'interior té també una anella, aquesta amb pedres blanques i vermelles, de la qual surten petits raigs flamejants alternats amb altres ornamentats una altra vegada amb pedres blanques. L'encastament de pedres o vidres de colors en objectes sumptuaris és una pervivència de la tradició lapidària, segons la qual el blanc simbolitzaria la llum de Déu i el vermell la passió de

Crist. A la tija del cercle interior apareix de nou el punxó barceloní al costat d'una burinada en serreta.

L'ostensori de Sant Andreu mostra un bon estat de conservació general, exceptuant algunes pèrdues i elements malmesos simplement per l'ús continuat al llarg dels anys. Així, per exemple, s'ha de lamentar la manca de part de les pedres encastades al sol i a la figura de l'àngel, i el fet que algunes peces més febles, com les ales de l'àngel, ballin. Aquesta figura principal, atès que constitueix el cos central pel qual se subjecta la custòdia, ha sofert també de manera evident el pas del temps: es pot apreciar un enfonsament de la part inferior, als peus i al que deuria ser la representació d'un núvol.

L'orfebreria catalana d'època barroca

L'orfebreria catalana d'època barroca ha estat molt poc estudiada. Llevat de la seva inclusió en obres de caràcter genèric i d'alguns estudis monogràfics, la bibliografia específica és ben minsa. Per tant, avui dia no existeixen ni inventaris de l'obra conservada ni una investigació de les sèries documentals que ens permetin establir unes seqüències evolutives que esdevindrien el marc de referència perfecte per a la datació d'obres i per a la determinació de la seva autoria.

La crisi que havia afectat l'orfebreria catalana dels segles XVI i XVII, provocada principalment per la desaparició de la cort i dels òrgans de govern de Catalunya i per la consolidació dels obradors castellans gràcies a l'arribada de la plata americana, es va anar superant a principis del segle XVII. Malgrat això, el ritme de producció dels obradors catalans no va disminuir d'una manera dràstica i la crisi es va manifestar més aviat en l'aspecte tècnic i creatiu. D'aquesta manera, tot i que sembla que persistia la davallada en l'encàrrec d'objectes sumptuaris, a partir del canvi de segle i sobretot a partir de la Guerra dels Segadors es va viure un procés de recuperació, especialment pel que fa a la qualitat de les obres.

El fet que un dels grans comitents de l'època medieval, la cort, hagués desaparegut feia que la classe eclesiàstica es convertís pràcticament en l'únic client dels argenters catalans i, per tant, hi hagués un bon nombre d'encàrrecs d'objectes d'ús litúrgic. Els argenters més importants d'època barroca es poden dividir en tres generacions: una primera estaria formada per Bonaventura Fornaguera, autor de la custòdia de Santa Maria del Mar de Barcelona, i Francesc Via Fill; en la segona inclouríem els germans Francesc i Josep Tremulles, Joan Matons, que va fer la coneguda urna de Sant Bernat Calvó de la catedral de Vic (1701-1728), i Antoni Mateu; i a la darrera generació –situada cronològicament a la segona meitat del segle XVIII– hi situariem Joan Braver, Francesc Martorell i Pere Llopart. Aquests artífexs són els que, a través de la seva obra, van marcar una sèrie de pautes i models, tant pel que fa a les solucions formals com a la renovació dels repertoris decoratius.

Durant la segona meitat del segle XVII l'orfebreria va començar a incorporar elements d'ornamentació barroca de tipus vegetal i floral (garlandes, fullatges, frondes, etc.) combinats amb motius com els característics angelets i caps de querubins.

L'ostensori de Sant Andreu de Palomar no és, des del punt de vista tipològic, un exemple aïllat, sinó que els obradors catalans, i especialment els barcelonins, van produir obres similars que ens poden ajudar a delimitar un marc cronològic per a la seva

realització. L'historiador Manuel Trens situa la novetat de fer aguantar el vericle per una figura d'àngel dins de l'època barroca, i parla d'un major realisme explosiu en els raigs i de la incorporació de pedreria encastada, perles i esmalts.² Una primera recerca superficial ha aportat algunes peces que podrien relacionar-se amb la que ens interessa, si més no en l'aspecte formal. La segona part d'aquest estudi permetrà aprofundir en aquest element de comparació amb les obres d'època barroca produïdes per l'obrador de Barcelona entre els segles XVII i XVIII.

L'arxiu de la basílica de Santa Maria del Mar de Barcelona conserva una traça d'una custòdia de seient encarregada per al temple, que n'havia d'acollir una altra de sol, probablement portàtil. Aquest tipus d'estructura, que és molt similar a la de la custòdia de la seu de Tortosa (Aloi Camanyes i Agustí Roda, 1638), era habitual en les custòdies catedralícies del moment, fet que fa pensar que, efectivament, havia de ser una obra d'argent. L'ostensori de sol presenta un tronc format per una figura d'àngel amb les mans enlairades sostenint el cos superior, estructurat a partir de dos cercles inscrits l'un en l'altre alternant raigs llargs amb estels i altres de flamejats. La traça s'ha atribuït a l'argenter barceloní Bonaventura Fornaguera,³ tant pel que fa a la qualitat del

dibuix, que entronca perfectament amb peces conservades d'aquest artífex, com pel fet que Bonaventura Bassegoda esmenta l'existència d'un contracte entre l'argenter i els Obrers de Santa Maria del Mar per a la realització d'una nova custòdia d'argent, datat el 8 de juliol de 1683.⁴ No se sap si el projecte va arribar a bon fi i la custòdia es va construir, però el que sí que és cert és que ens trobem davant d'un dels primers exemples tipològicament similars a l'ostensori de Sant Andreu que s'han documentat. Des d'aquest punt de vista, no seria agosarat plantejar la hipòtesi que una obra d'aquest tipus i d'aquest prestigi pogués haver establert un model a imitar.

La custòdia de l'església parroquial d'Esterrí d'Àneu, avui desapareguda, presenta molts punts de contacte amb la de Sant Andreu. Se'n coneix l'aspecte a partir d'una fotografia històrica de l'antic Arxiu Mas -que actualment forma part de l'Institut Amatller d'Art Hispànic- de l'any 1918, que mostra una custòdia portàtil de tipus sol elevada sobre un peu ovalat amb decoració floral i vegetal i amb caps de querubins. El tronc és també una figura d'àngel vestida amb túnica curta i que sosté el sol, igualment ornamentat amb estels de pedreria o vidres encastats.

Un altre exemple dins de la tradició de les obres d'argent sobredaurades realitzades durant els segles XVII

Fotografia de la desapareguda custòdia de l'església parroquial d'Esterrí d'Àneu.

2. Vegeu Trens, M. 1952. Pàg. 72-77.

3. Vegeu l'estudi d'aquesta traça que Manuel Trallero va fer per al catàleg de l'exposició *Millenium*, el 1989, pàg. 514 i 515.

4. Bassegoda i Amigó, B. 1925-1927. Pàg. 95-98.

i part del XVIII és l'ostensori núm. 589 del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, de procedència desconeguda. Es tracta d'una obra d'aram sobredaurat que imita les formes de les obres construïdes en metalls nobles.⁵

El tresor parroquial

La destrucció de l'arxiu parroquial de Sant Andreu de Palomar durant la Setmana Tràgica fa molt difícil l'estudi de qualsevol aspecte relacionat amb el temple, la seva decoració i béns mobles, la seva història o l'organització i la vida de la comunitat. Per saber com era el tresor de la parròquia, hauria estat molt important poder comptar amb documents com els Llibres d'Obra, veritables memòries dels projectes i de les despeses que generava la vida parroquial. Així doncs, avui dia la principal obra de referència, no només en relació amb el temple parroquial, sinó també en relació amb qualsevol aspecte de la història de Sant Andreu, continuen sent les *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar* de Joan Clapés i Corbera.⁶ Els capítols II - "La parròquia" - i VI - "La vida social" - són els que més informació aporten sobre el tema que ens ocupa.

Una altra font de documentació útil són les visites pastorals, tot i que cal tenir en compte el fet que no sempre constitueixen un element d'informació del tot precís, ja que acostumen a ser simples inventaris en els quals no consten ni autors, ni cronologies, ni tan sols descripcions dels objectes referenciats. En aquest sentit, no es pot tenir mai la seguretat que aquella peça que s'esmenta és realment la que ens interessa. Tot i això, sovint esdevenen l'única font documental per als objectes més secundaris o quotidians com ara navetes, encensers, portapaus o crismes.

Joan Clapés només esmenta tres peces d'argent: la custòdia barroca, una imatge de sant Andreu i un fragment d'una creu processional. Afortunadament, i fora del que és habitual en aquest tipus d'obra d'història local, la breu descripció dels objectes s'acompanya de les imatges corresponents, de manera que avui, si més no, en coneixem l'aspecte i en podem aventurar la cronologia. La custòdia,⁷ de característiques barroques, és l'única d'aquestes peces que es conserva, i la fotografia verifica que, des d'aquell moment, no ha patit reformes importants. Cal lamentar, en canvi, la desaparició d'una imatge d'argent del patró de la parròquia,⁸ datada al voltant dels segles XVIII i XIX. La fotografia publicada la mostra com una peça aïllada, però Joan Clapés no parla en cap moment d'una escultura d'argent per al culte, i sí, en canvi, de "safates d'argent del Sant", de manera que hem de suposar que molt probablement estariem parlant d'una petita imatge -la fotografia tampoc permet assegurar-ne les dimensions- que s'alçaria al centre d'una bacina de captiri. La figura representava un sant amb barba, dempeus i sostenint la creu en aspa del seu martiri.

5. El Museu Diocesà i Comarcal de Solsona està elaborant el catàleg de les obres corresponents a l'època moderna i contemporània, que es publicarà durant l'any 2003.

6. Més enllà de les conegudes *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar*, cal esmentar estudis com *Sant Andreu de Palomar*, de l'any 1900.

7. Clapés, J. 1984 (1931). Vol. I, cap. III, pàg. 94 i làm. XIV.

8. Clapés, J. 1984 (1931). Vol. I, cap. II, pàg. 35 i làm. III.

Pel que fa al fragment de la creu processional,⁹ es tractava d'un contrafort com els que hi ha en les magolles arquitectòniques de moltes creus dels segles XV-XVII, que acostumaven a tenir entre 10 i 20 cm d'alçada en funció de les proporcions de la peça. El fragment, que certament tenia forma de contrafort gòtic, estava coronat per un pinacle de fosa amb motius floronats i a la base tenia aplicada una petita figura d'àngel nu, assegut, que possiblement sostenia un element al·lusiu a la passió de Crist. La superfície estava decorada simplement amb línies en ziga-zaga cisellades i de la base del pinacle sortia una gàrgola zoomòrfica. Així, a principis del segle XX, Sant Andreu tan sols conservava una part molt petita d'una creu processional que s'havia perdut durant els incidents de la Setmana Tràgica i que fins llavors havia encapçalat les processons de Corpus. Actualment, i molt probablement a causa del conflicte de la Guerra Civil, fins i tot s'ha perdut aquest fragment. Joan Clapés la descriu com una creu de línies gòtiques, fet que concorda perfectament amb la fotografia del bocí, i que ens fa imaginar una creu de perfil flordelísat amb un nus o magolla turriforme i una canya que servia per ser encaixada en un bastó de fusta. Aquest tipus de creu de persistència medieval va ser molt habitual al segle XVI i fins i tot el model es va anar repetint fins a l'època barroca. En la nostra tesi de llicenciatura sobre l'orfebreria barcelonina del segle XVI, encara inèdita,¹⁰ vam poder comprovar que a tota l'àrea d'influència de l'obra de Barcelona, al llarg del segle XVI, les parròquies van competir en l'encàrrec de creus d'aquest tipus.

Quant al tresor de la parròquia de Sant Andreu de Palomar, les visites pastorals de finals del segle XVII i principis del segle XVIII no aporten cap referència sobre els elements que el conformaven, ja que simplement es limiten a fer un comentari genèric sobre la visita i sobre l'estat dels altars.¹¹ No és fins a la visita de l'any 1727 que trobem notícia sobre els béns de la parròquia (vasos sagrats i ornaments, llibres, vestidures, etc.):

- "una creu de plata gran sobredorada.*
- Item dos candalera grans de plata y dos de petits.*
- Item una bacina y salpacer de plata.*
- Item tres calzers de plata sobredorats ab sas patenas.*
- Item dos bordons grans de plata.*
- Item una bacineta de plata per las canadellas.*
- Item un encenser y naveta de plata ab sa cullera.*
- Item una palmatoria ab mocaderas de plata.*
- Item una veracreu de plata sobredorada.*
- Item una corona de plata ab pedres vermelles.*
- Item una custodia gran de plata sobredorada.*

9. Clapés, J. 1984 (1931). Vol. I, cap. III, pàg. 94 i següents i lám. III.

10. Casadesús, M. 1996.

11. Per a aquest estudi s'han consultat les visites pastorals compreses entre el tercer quart del segle XVII i el primer quart del segle XVIII, marc cronològic dins del qual caldria situar la realització de l'ostensori de Sant Andreu de Palomar. Són les següents:

- Visita pastoral del 15 de febrer de 1677 (ADB, Visites Pastorals, t. 72, fol. 62 bis v)
- Visita pastoral del 29 de novembre de 1683 (ADB, Visites Pastorals, t. 72, fol. 126)
- Visita pastoral del 9 de desembre de 1684 (ADB, Visites Pastorals, t. 72, fol. 203v)
- Visita pastoral del 20 de març de 1727 (ADB, Visites Pastorals, t. 74, fol. 103v)

Item una creu de plata per lo pendo de la Confraria del Sagrament.
Item dos pinyas de plata per los Gonfanons
Item dos candeleros de cristall petits.
Item un reliquiari de plata sobredorada ab una reliquia de St. Andreu.
Item uns pits, ulls y un St. Andreu de plata que son presentallas del Sant.
Item deu palmatorias 4 candeleros y dos bacinas tot de bronso que son en lo altar major.
Item dos porta paus de plata.”¹²

Aquest inventari detallat permet assegurar que la parròquia de Sant Andreu de Palomar comptava, a principis del segle XVIII, amb un tresor ben dotat dels objectes de culte i dels utensilis litúrgics més habituals, la majoria dels quals eren d'argent i no pas d'altres materials menys nobles. No es tractava d'una parròquia rica, però sí que havia de tenir un culte continuat i un nombre de feligresos prou importants com per costejar aquest tipus d'objectes. La visita de l'any 1727 també permet conèixer que l'església tenia nou altars (l'altar major i els dedicats a sant Isidre, la Mare de Déu del Roser, sant Joan, sant Pere i sant Pau, el Sant Crucificat, sant Simplicí, santa Maria del Carmel i sant Antoni de Pàdua)¹³ i dues capelles sufragànies, la de Santa Eulàlia de Vilapicina i la capella eremítica de la Santíssima Trinitat. La parròquia també havia constituït tres confraries: la de la Mare de Déu del Roser, la de Sant Pere i Sant Pau i la del Santíssim Sagrament.

Cal suposar que la “custòdia gran de plata sobredaurada” és la que és objecte d'estudi, de manera que aquest és l'únic document que podria establir una referència cronològica més o menys concreta que estaria a cavall dels segles XVII i XVIII i, en tot cas, abans de l'any 1727. Pel que fa a la creu processional, el document aporta una nova dada fins ara desconeguda, ja que afirma que efectivament era d'argent i que estava sobredaurada. No podem assegurar, en canvi, que la imatge de Sant Andreu que s'esmenta sigui realment la publicada per Joan Clapés. De la resta d'objectes litúrgics i de culte se'n pot dir poca cosa més, a manca d'altres informacions que vagin més enllà de la confirmació de la seva existència.

L'agregació de municipis a la ciutat de Barcelona i els incidents de la Setmana Tràgica del 1909 van fer que el Bisbat de Barcelona es veiés obligat a endegar una sèrie d'elencs, és a dir, una mena d'estudi de l'estat en què es trobaven les seves parròquies. En el que correspon a la parròquia de Sant Andreu de Palomar, a més de la resposta als diversos assumptes que es demanaven en el qüestionari que havia facilitat el Bisbat, hi figura un inventari força precís dels objectes sagrats:

“3 cálices de plata dorada
4 id. de plata
1 id. de metal blanco
1 copón grande de plata con dos pixis

12. Visita pastoral del 20 de març de 1727 (ADB, Visites Pastorals, t. 74, fol. 103v).

13. L'altar major posseïa un retaule de fusta amb escultures (suposadament exemptes) i als altars de sant Isidre, de la Mare de Déu del Roser, de sant Pere i sant Pau, del Sant Crucificat i de santa Maria del Carmel hi havia sengles retaules que molt probablement eren de fusta policromada.

1 id. *pequeño de plata*
 1 *copón de metal blanco*
 1 *pixis pequeño dorado*
 1 *rica custodia de plata dorada*
 1 *custodia de metal blanco*
 1 *rico "lígum crucis" de plata dorada*
 1 *incensario metal blanco con naveta de plata*
 1 " *usado de metal con naveta*
 1 *vinagreras plata dorada*
 2 id. *metal blanco*
 3 *bandejas de plata*
 1 id. *de plata con imagen de Sn. Andrés*
 1 id. *id. imagen Virgen del Rosario*
 1 *Crismeras para bautizar plata "meneses"*
 1 *cuchara de plata*
 1 *cajita madera con tres crismeras de plata para los Santos Oleos*
 2 *vasitos de plata para la Estremaunción*
 2 id. *id. para S. Crisma*
 1 *palmaria metal dorado*
 1 *puntero metal para Misas Solemnes*
 2 *palmarias de metal*
 1 *calderita metal blanco con bisopo*
 1 " " *con bisopo muy usados*
 2 *bisopos*
 2 *cetros metal blanco*
 2 *ciriales metal dorado*
 1 *urna madera dorada para Semana Santa y llave con rica cinta*
 2 *juegos campanillas metal blanco*
 2 *faroles metal dorados*¹⁴

La relació permet comprovar que, després d'un segle, el tresor parroquial de Sant Andreu de Palomar havia crescut considerablement, però part dels objectes que hi havia al segle XVIII, entre ells la creu processional sobredaurada, s'havien perdut, segurament en el saqueig i en l'incendi de 1909. Es conservaven en canvi la custòdia sobredaurada¹⁵ i una bacina de captiri amb una imatge de sant Andreu, que probablement és l'esmentada més amunt. D'altra banda, aquest inventari constitueix, avui dia, el testimoni més exhaustiu sobre els béns que tenia la parròquia abans de la Guerra Civil, del qual podem deduir que les pèrdues van ser importants.

D'altra banda, el terratrèmol que el 9 d'agost de l'any 1882 va afectar Catalunya va destruir la cúpula de l'església parroquial de Sant Andreu de Palomar, acabada de construir. Segons la notícia que l'endemà va publicar el *Diario de Barcelona*, en aquest

14. ADB. Visites Pastorals, Elencos, Barcelona, pueblos agregados 29-38, 1921, fol. 72-135.

15. S'esmenta també una custòdia de metall blanc, que no sabem si pot correspondre a una altra custòdia de factura contemporània que es conserva a la parròquia i que serà objecte d'un futur estudi detallat.

tràgic accident també es va malmetre un calze i es va haver de rescatar la Sagrada Hòstia d'entre les runes.¹⁶

Una altra font d'informació per als estudis d'història de l'art són les fotografies històriques, tant si es troben en un arxiu d'imatges, com l'Arxiu Mas, com si es tracta d'imatges reproduïdes en publicacions anteriors a la Setmana Tràgica i a la Guerra Civil. Com hem vist, les imatges que va publicar Josep Clapés a les seves *Fulles històriques* constitueixen un dels millors testimonis per a la documentació de les obres d'art que existien a la parròquia de Sant Andreu. En canvi, una primera recerca a l'Arxiu Mas de l'Institut Amatller d'Art Hispànic de Barcelona no ha permès localitzar cap peça d'orfebreria pertanyent a la nostra parròquia.

Cronologia i autoria

La qualitat d'aquest ostensori no és freqüent en parròquies humils com ho deuria ser la de Sant Andreu al segle XVIII, fet que fa pensar en la hipòtesi que es podria tractar d'una donació realitzada per algun personatge notori vinculat a la vila. En alguna ocasió s'ha comentat que l'historiador Duran i Sanpere havia relacionat la custòdia de Sant Andreu amb la reina Elisabet Cristina de Brunsvic-Wolfenbütel (1691-1750), però una primera recerca a la seva obra publicada no ha aportat cap notícia al respecte. L'únic que es pot assegurar, en aquest sentit, és que la futura reina va visitar Sant Andreu l'any 1708: Elisabet Cristina, promesa de l'arxiduc Carles, que en aquell moment ja era conegut com Carles III, va pernoctar a la vila el 30 de juliol de l'any esmentat, procedent de Mataró. Es dirigia a Barcelona per celebrar la cerimònia oficial del seu casament.¹⁷ El *Manual de Novells Ardits* documenta àmpliament les gestions prèvies a la seva arribada, així com tots els actes i cerimonials de benvinguda que es van fer en honor de la que havia de ser reina d'Espanya.¹⁸ Durant el seu regnat, d'altra banda, el rei Carles III va fer batre moneda –els rals de plata que amb el temps es coneixerien popularment amb el nom de “pecetes”– i, per tant, havia de tenir un contacte més o menys estret amb els obradors barcelonins.

Avui dia, doncs, res permet assegurar que la reina Elisabet Cristina de Brunsvic va regalar la custòdia de Sant Andreu a la parròquia, tot i que el fet que la reina restés a Barcelona com a lloctinent fins l'any 1713 proporciona un marc cronològic dins del primer terç del segle XVIII que concorda amb les informacions que aporten les visites pastorals. D'altra banda, si realment la traça de la custòdia de Santa Maria del Mar correspongués a l'encàrrec que l'any 1683 va rebre l'argenter Bonaventura Fornaguera, tindríem una data aproximada de l'inici d'una tipologia que es consolidaria a partir del tombant de segle i al llarg del segle XVIII.

Aquests fets, juntament amb la presència d'un punxó d'obrador (+BA) que no va començar a utilitzar-se amb assiduitat fins el segle XVII, permeten plantejar una cro-

16. Vegeu la transcripció que fa Joan Clapés a *Sant Andreu de Palomar* (1900) de les notícies referents a aquest accident publicades el 10 i 11 d'agost de 1882 al *Diario de Barcelona*.

17. Carles III de Castella i de Catalunya Aragó havia estat proclamat rei per les corts catalanes l'any 1706. El mateix any 1708 s'havia casat per poders amb Elisabet Cristina de Brunsvic a Viena.

18. *Manual de Novells Ardits...* 1973. Pàg. 106-107 i 225-226.

nologia per a la realització de la custòdia de Sant Andreu de Palomar que estaria dins del primer terç del segle XVIII. El fet que l'obra no presenti cap marca d'autoria -recorrem que el marcatge de les peces d'argent per part dels seus autors no va ser habitual a Catalunya fins ben entrat el segle XVIII- i que la documentació no hagi aportat cap informació al respecte fa que, per ara, no es pugui aventurar cap hipòtesi sobre qui va ser l'argenter que la va realitzar. Potser futures investigacions podran aportar més llum sobre aquestes qüestions.

Bibliografia

Bassegoda i Amigó, B. 1925 (vol. I) i 1927 (vol. II). *Santa Maria de la Mar*. Barcelona: Edicions Thomas.

Casadesús Insa, M. 1996. *L'orfebreria Barcelona del segle XVI. Catàleg d'obra de les comarques del Vallès i el Maresme*. Barcelona. (Tesi de llicenciatura inèdita).

Clapés i Corbera, J. 1900. *Sant Andreu de Palomar. Sa naturalesa local, història civil, història religiosa, social y biografia dels andreuenchs mes importants*. Sant Andreu de Palomar: Tipografia Andresense.

Clapés i Corbera, J. 1931. *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar*. 3 vol. Barcelona. (Segona edició, 1984).

Dalmases i Balañá, N. 1992. *Orfebreria Catalana Medieval: Barcelona 1300-1500 (Aproximació a l'estudi)*. 2 vol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Manual de Novells Ardits vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní. 1973. Vol. XXVI, anys 1707-1709. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut Municipal d'Història.

Millenium. Història i Art de l'Església Catalana (catàleg de l'exposició). 1989. Barcelona: Comissió del Mil·lenari de Catalunya.

Sacasas i Segura, J. 1991. "Notícia sobre la custòdia barroca de la parroquia de Sant Andreu de Palomar". Dins *Finestrelles*, 3. Barcelona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, pàg. 195.

Trens, M. 1952. *Las custodias españolas*. Barcelona.